

Tüskés Anna

Novellák Rab Gusztáv hagyatékából (1958–1963)

2016 októberétől egy hároméves posztdoktori ösztöndíj keretében folytatom kutatásaimat a francia–magyar irodalmi kapcsolatok 20. századi történetéről.¹ Míg francia szakdolgozatomban Illyés Gyula egyik francia barátjával, a költő, író, műfordító, grafikus Jean Rousselot-val való levelezését elemeztem,² most főként a Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattárában őrzött francia vonatkozású levelezések feltárásával és online adatbázisban közzé- és kereshetővé tételével foglalkozom.³ 2017-ben több hónapig kutattam az 1924-től Párizsban élő újságíró, műfordító Gara László óriási hagyatékát, amelynek anekdota részében 2018 januárjában egy lapon a következő feliratot olvastam: „Gusztáv Rab *Sabaria ou le manteau de Saint Martin* Roman (Manuscrit original hongrois) pages 1–248”, azaz Rab Gusztáv: *Sabaria, vagy Szent Márton köpenye*. Regény (Eredeti magyar kézirat) 1–248 oldal. Ez Gara László egyik fordítási munkájának a címlapja, de vajon hol van a regény. A címlap mellett egy háromoldalas francia tartalmi összefoglalót találtam, ami a francia kiadók érdeklődésének felkeltésére születhetett. Rab Gusztávról semmit sem tudtam, de a regény címe felkeltette érdeklődésemet, és Tóth Ferenc történész kollégámtól, a 2016-os Szent Márton év számos rendezvényének szervezőjétől azonnal megkérdeztem, ismeri-e a regényt, és elküldtem neki a tartalmi összefoglalót. A regény nem került elő Gara hagyatékából, viszont Komáromi Csaba, a Kézirattár vezetője felhívta a figyelmemet arra, hogy Rab Gusztáv hagyatéka 2012-ben a Petőfi Irodalmi Múzeumba került. Tóth Ferenc jelezte, hogy semmit nem tud a regényről, Szombathely és Tours szempontjából egyaránt érdekes lenne megtalálni. Így kezdődött a jelen kutatás.

Rab Gusztáv neve ma többnyire ismeretlen a magyar nagyközönség előtt, az irodalomtörténészek közül is csupán kevesen tudnak róla. Megtalálható ugyan az életrajzi és irodalmi lexikonokban,⁴ de az irodalomtörténeti kézikönyvek szűkszavúan, hibás adatokkal vagy egyáltalán nem említik

1 A kutatást az NKFIH PD 120947 posztdoktori ösztöndíj keretében végeztem.

2 TÜSKÉS Anna, *Jean Rousselot levelei Illyés Gyulához* (Válogatás), Lymbus Magyarságtudományi Forrásközlemények 2008 (2009) 365–409; Anna TÜSKÉS, *Jean Rousselot et Gyula Illyés au miroir de leur correspondance (1956–1983)* = *Revue d'Études Françaises: Mélanges littéraires offerts à Judit Karafiáth pour ses 70 ans*, No hors série 2013, 79–89; Christophe DAUPHIN, ANNA TÜSKÉS, *Les Orphées du Danube: Jean Rousselot, Gyula Illyés et Ladislav Gara: Suivi de Lettres à Gyula Illyés, par Jean Rousselot, Rafael de Surtis/Éditinter*, 2015.

3 <https://frhu20.iti.btk.mta.hu/>

4 *Rab Gusztáv* = *Magyar Életrajzi Lexikon*, főszerk. KENYERES Ágnes, Bp., Akadémiai, 1982, 2:455; KISS Tamás, *Rab Gusztáv* = *Új magyar irodalmi lexikon*, főszerk. PÉTER László, Bp., Akadémiai, 1994, 3:1669; NAGY Csaba,

munkásságát.⁵ A Párizstól nyugatra, nyolcvan kilométerre lévő Dreux-ben 1963 januárjában elhunyt író hagyatékát testvére, Rohoska Ilona az ottani redemptorista kolostor könyvtárában helyezte el két bőröndben és egy kartondobozban. Miután ezt az intézményt összevonták a párizsi rendházzal, Rab irodalmi hagyatékát ott őrizték tovább, míg végül 2012-ben François Gautier atya átadta a párizsi Magyar Intézet igazgatójának, Ablonczy Balázsnak, aki továbbította azt a Petőfi Irodalmi Múzeumnak.⁶ A tíz doboznyi anyagból hét a regény- és novella-kéziratokat, három a levelezést tartalmazza.⁷ A hagyaték legértékesebb része hét regény magyar nyelvű kézírata, melyek mindeddig nem jelentek meg nyomtatásban.

A magyar irodalomtörténeti kutatás Rab munkásságának eddig csak a második világháború végéig tartó, első szakaszát tárgyalta, amelyben szerelmi, lélektani témájú elbeszéléseket és történelmi regényeket írt olvasmányos stílusban.⁸ Az 1949-ben szilenciumra ítélt író ezt követően a társadalmi kérdések és a vallás történelmi szerepe foglalkoztatta, művei középpontjába többnyire a kitelepített családok sorsát és a magyar szenteket állította.

Életút

Rohoska József Gusztáv 1901. május 14-én született Sárospatakon.⁹ Édesapja, Rohoska József (Kunhegyes, 1871–Budapest, 1938) a sárospataki Református Kollégiumban vallásbölcészetet és újszövetségi kánontörténetet tanított.¹⁰ Édesanyja Peremartoni Nagy Borbála (Sárospatak, 1880–Budapest, 1972). József Gusztáv volt a legidősebb gyermekük, hat testvére született.

1920-ban Budapestre költözve jogot tanult, majd 1923-ban abbahagyta egyetemi tanulmányait. Ekkor vette fel a Rab Gusztáv írói, illetve újságírói nevet. Regényírással még Sárospatakon kezdett el foglalkozni: *Mocsárláz* című első regényét folytatásokban közölte a *Nyugat*, s 1922-ben megnyerte vele az Atheneum Kiadó első díját, már Rab Gusztáv néven.¹¹ 1923-ban elhelyezkedett

A magyar emigráns irodalom lexikona, Bp., Argumentum, PIM, Kortárs Irodalmi Központ, 2000, 809; *Rab Gusztáv = Új Magyar Életrajzi Lexikon*, főszerk. MARKÓ László, Bp., Magyar Könyvklub, 2004, 5:512–513.

5 BÉLÁDI Miklós, POMOGÁTS Béla, RÓNAY László, *A nyugati magyar irodalom 1945 után*, Bp., Gondolat, 1986, 67.

6 Köszönöm a kutatásban nyújtott segítséget Komáromi Csabának és François Gautier-nak.

7 PIM Kézirattár, Gynsz: 2013/27.

8 *Rab Gusztáv levele Békés Gellérthez*, Dreux, 1961. január 16., első levél. PIM, Rab Gusztáv-hagyaték. VÁRKONYI Nándor, *Az újabb magyar irodalom*, Bp., Szukits, 1942, 522–523.

9 Az életrajz adatainak fő forrása Rab Gusztáv 1962 decemberéből származó önéletrajza, valamint testvérének, Rohoska Ilonának 1969. szeptember 25-én írt feljegyzése. PIM, Rab Gusztáv-hagyaték.

10 DIENES Dénes, UGRAI János, *A Sárospataki Református Kollégium története*, Sárospatak, Hernád, 2013, 137; *A Debreceni Tudományegyetem Református Hittudományi Kara (1914–1950) egyetemi tanárainak életrajzi adattára és életútleírása = Hit – tudomány – közélet: A Debreceni Tudományegyetem Református Hittudományi Kara (1914–1950) professzorainak életrajzi adattára és életútleírása*, összeáll. KOVÁCS I. Gábor, TAKÁCS Árpád, Bp., ELTE Eötvös, 2014, 157.

11 BALASSA József, *Rab Gusztáv regénye*, Világ, 1923. március 4., 5.; *Révai Nagy Lexikona*, Bp., Révai, 1927, 20:761; *Egy idegbeteg ember plágiumvádja a »Mocsárláz« szerzője ellen*, Pesti Napló, 1923. május 25., 2.

a politikai, tudományos, művészeti radikalizmust képviselő *Világ* című napilapnál. A kezdő riporterből pár év alatt neves újságíró lett. 1926-ban a *Világ* megszűnése után átkerült a Rákóczi úti nagy lapvállalkozáshoz: *Az Est*-lapokhoz. Volt bűnügyi riporter, parlamenti tudósító, színházi kritikus, külföldi tudósító, emellett jelentős szerkesztői és vezércikkírói munkát végzett. Többször utazott Franciaországba *Az Est* különleges tudósítójaként, úgynevezett utazó főriportereként: repülőgépen oda küldte a lapja, ahol éppen történt valami Európában.¹² Az Újságírók Nemzetközi Szervezete 1933-ban Budapesten tartott kongresszusának egyik szervezője volt.

Az 1930-as évek második felében felesége, Herz Gizella ösztönzésére, akivel 1936-ban kötött házasságot, felhagyott az újságírással, hogy legyen ideje szépírói tevékenységet folytatni. Írásai jelentek meg a Herczeg Ferenc szerkesztette *Új Idők* című képes hetilapban, melynek főmunkatársa lett. Amikor 1938-ban megjelent a *Mentont ajánlanám* című regénye, a kritikusok meglepődtek. Szerkesztőtársa, Stella Adorján így írt róla:

Rab Gusztáv ugyanis délelőttjét a szerkesztőségben tölti, délután a követségeket látogatja, este a pártkörök vendége. Ezenkívül mindenütt megfordul, ahol a politikát főzik: parlamentben, főrendiházban, minisztériumokban, sőt még vidéki kortesgyűléseken is. Ha hozzávesszük még azt is, hogy Rab Gusztáv szenvedélyes utazó, aki szereti a világot járni, akkor igazán rejtély, hogy mikor van ideje ilyen nagyterjedelmű regényt írni.¹³

Ez a regénye több nyelven megjelent, Olaszországban különösen nagy sikert aratott. Ettől kezdve a második világháború végéig a következő regényei jelentek meg magyar, német, svéd és olasz nyelven: *Diana társadalma*, *Belvedere*, *Rokonok és ismerősök*, *Miért Dániel?*, *Keleti pályaudvar*, *Éji lepke* és *Mennyei avatás*.¹⁴ Regényeit az *Új Idők* – Singer és Wolfner Kiadó adta ki. A magyar közönség körében az 1940-ben megjelent *Belvedere* című regénye volt a legnépszerűbb, melynek történeti háttérét az 1938-as közép-európai események – a müncheni egyezmény, Csehszlovákia felosztása és a magyarok területének visszacsatolása – alkották. Kritikus körökben a *Rokonok és ismerősök* és a *Miért Dániel?* című regényei keltettek feltűnést. Rab mintának tekintette Flaubert regényeit és főként a *Bovarynét*, amelynek felkereste helyszíneit és cikket írt róla 1929-ben. Flaubert eszközeiből sokat átvett és alkalmazott regényeiben.

Az Est című lap 1939-es megszűnése után Rab szerkesztőként dolgozott az újonnan alapított *Pest* című napilapnál. Az *Új Idők* Kiadót a második világháború után felszámolták és összes raktáron lévő könyvét megsemmisítették vagy külföldre eladták, a könyvárusi forgalomból kivonták. Rab Gusztáv a második világháború után is az *Új Idők* című képes hetilapnál dolgozott, amelyet ekkor már Fodor József és Kassák Lajos szerkesztett. Bár felajánlották neki egy napilap szerkesztői állását azzal a kikötéssel, hogy lépjen be a Kommunisták Pártjába, ő ezt nem vállalta. A *Pest* című lapnál betöltött politikai rovatvezetői szerepe és a *Belvedere* című regénye miatt – amelyet a fasiszta

12 Elrepült báró Doblhoff Lili Varsóba, Rab Gusztáv Párizsba, *Az Est*, 1935. szeptember 12., 4–5.

13 STELLA Adorján, *Ajánlom én is...*, Színházi Élet, 1938/12, 63; KOZOCSA Sándor, *Rab Gusztáv: Mentont ajánlanám*, Magyar könyvbarátok Diáriuma, 1938/2, 69.

14 Interjú a *Diana társadalma* című regényének megjelenése kapcsán: C. SZEMERE Klára, *Látogatás Rab Gusztávnál*.

könyvek listájára tettek,¹⁵ majd onnan törölve zúzdába vittek – 1945 júliusában Rabot elfogták a németekkel való együttműködés alapos gyanúja miatt.¹⁶ Ügyét november 15-én tárgyalták és öt évre eltiltották az újságírástól.¹⁷ 1949-ben kizárták a Magyar Írók Szövetségéből. Kéziratban maradt *Flórián* című regénye, melynek kiadására nem kerülhetett sor.¹⁸ Mivel nem volt híve az új politikai rendszernek, 1949 júniusától nem folytathatott újságírói tevékenységet. Utolsó cikkei a *Magyar Nemzet*ben jelentek meg 1949 első hónapjaiban. Írásait folyamatosan politikai támadások érték, „letelt ugyanis az a kíméleti és várakozási idő, amely alatt legalább egy Sztalinért lelkesedő írásművel állást kellett volna foglalnom a népi demokrácia mellett”¹⁹

1949–1956 között a Keleti Főcsatorna építkezésén földmérőként dolgozott. Pár év alatt geodéziai technikus, brigádvezető lett, s mérnöki munkát végzett. Ezen időszakra esik titkos katolizálása.

A sok lelki és testi szenvedés aláásta Rab egészségét, orvosa eltiltotta a geodéziai tevékenységtől és leszálékoltatta. Második felesége, Kochanovszky Olga tüdőbajos volt, s Mátraházán tüdőműtéten esett át.

1949 és 1956 között az asztalfiókja számára Rab két regényt írt: a *Szent Optika* címűt a három kassai vértanúról, az *Utazás az ismeretlenbe* címűt az 1950–1951-ben Budapestről és máshonnan tanyákra és falvakba kitelepített emberek sorsáról.

Ezt a két kéziratot vitte magával 1958-ban Franciaországba, miután francia barátja, Robert Squarciafichi, a Le Cap Estel Hotel tulajdonosa (Ezè Bord de Mer) meghívta őt feleségével együtt baráti látogatásra.²⁰ Felesége ösztönzésére fogadták el a meghívást és Bölöni György támogatásával kaptak útlevelet. 1958. január végén hagyták el Magyarországot.

Két fő ok miatt maradtak végleg Franciaországban: egyrészt a Flammarion kiadó vállalta a kitelepített emberekről írt regényének kiadását, másrészt felesége, Olga rákos betegen kórházba került. Ekkor már nem a Riviérán, hanem Chaudonban laktak egy másik francia barát, Jean Chitry nyaralójában. Innen került Olga a pár kilométerrel Párizshoz közelebb eső dreux-i kórházba. A dreux-i Redemptorista Missziós intézet házfőnöke, Père Danet teológiai professzor a súlyos betegek kórházi látogatása során megismerte és megkedvelte Rabot és feleségét. A több mint két és fél hónapig haldokló Olgát naponta meglátogatta, ellátta lelki vigasszal a mélyen vallásos asszonyt. Rab Gusztávot ugyanakkor erősen lefoglalta megélhetésük előteremtése, kenyérkereseti munkája. Az Amerika Hangja rádióadó kulturális munkatársaként dolgozott: a *Voice of America* számára írt és szalagra mondott havi néhány cikk szerény, de állandó jövedelmet hozott számára. A francia irodalommal, művészettel és kultúrával kapcsolatos tudósításokat küldött a rádióknak, melyek gépiratban ugyancsak megtalálhatók a hagyatékban. Emellett igyekezett elbeszéléseit francia, német, svéd és olasz nyelvre lefordítva közölni. Az *Utazás az ismeretlenbe* című regényének megjelenés

15 *Két könyv megsemmisítését javasolja a könyvkiadók igazolóbizottsága*, Világ, 1945. június 2., 4; MAGYAR Pál, *Résztvettem egy könyvrazián! Mik derülnek ki a fasiszta irodalom rejtegetőinél?*, Kossuth Népe, 1945. augusztus 14., 2; *A fasiszta sajtótermékeket vizsgáló bizottság...*, Világ, 1946. július 27., 2.

16 *Sárospatakon elfogták Rab Gusztávot*, Kossuth Népe, 1945. július 13., 2.

17 *Rab Gusztávot öt évre eltiltották az újságírástól*, Világ, 1945. november 16., 3.

18 Ez a regény nincs meg a hagyatékban.

19 *Rab Gusztáv levele Gácsér Imrének*, Chaudon, 1959. május 30. PIM, Rab Gusztáv-hagyaték.

20 *Robert Squarciafichi meghívólevele Rab Gusztávnak*, Cap-Estel, 1957. február 9. PIM, Rab Gusztáv-hagyaték.

alatt lévő francia változata miatt gyakran utazott Párizsba. Danet atya meghívta, hogy költözzön be a kolostor egyik vendégszobájába. 1959. május 14-től lakott ott, így naponta többször is meglátogathatta feleségét, aki június 8-án halt meg, és a dreux-i temetőben temették el két nappal később.²¹

Anyagi helyzetének javítására Rab több helyen próbált álláshoz jutni. Így például a Radiodiffusion-Télévision Française magyar szekciójánál (Section Hongrie) Rezek Román és Bolgár László segítette, a Fédération Internationale des Journalistes et Écrivains du Tourisme részéről Adorján Andor támogatta. Adorján az 1920-as évektől élt Franciaországban újságíróként és műfordítóként. 1928-tól a Lucien Vogel által alapított *VU* és *LU* című párizsi hetilapok belső munkatársa volt Gara Lászlóval együtt. A második világháború után az Édition du Bateau Ivre kiadót vezette. Tanácsokkal és kapcsolatokkal folyamatosan segítette Rabot regényeinek és novelláinak idegen nyelvekre fordításában. Amikor Rab francia fordítót keresett, Adorján hívta fel figyelmét Gara Lászlóra:

Ajánlanám azonban, hogy rám való hivatkozással írjon Gara Lászlónak, akit hírből talán ismer is. Címe: 29, rue Surcouf, Párizs, 9eme. Gara elsőrendű fordító, ráadásul író is, akinek igen kitűnő, humoros regénye jelent meg a bujdosó életről, az itteni német megszállás idején. Gara annak idején a numerus clausus miatt volt kénytelen kivándorolni ide, mindig igen tisztességes embernek ismerem, ráadásul igen talentumos is. Vele bizonyára nem lesz csalódása. [...] Gara moralitásáért teljes mértékben vállalom a felelősséget. Ha tehát jó fordítóra van szüksége: két kézzel kapjon rajta.²²

Gara László valóban segített Rabnak a francia fordítók keresésében és az írások elhelyezésében francia lapoknál, valamint a könyvkiadókkal folytatott tárgyalásban. Rab több regényének francia nyersfordítását Berki Erzsébet készítette el, *Sabaria* című regényét viszont maga Gara fordította franciára.

Az Utazás az ismeretlenbe francia kiadásának hírére így reagált Adorján:

Mondhatom, hogy amit itt elért, szinte fel se mérhető. Tudnia kell ugyanis, hogy az itteni kiadóknál a magyar könyv, a magyar író egyáltalán nem számíthat nagy gráciára. Még a legjobbjaink művei se váltak itt be soha, Jókai Mórtól Móricz Zsigmondig és Márai-ig. Heltai egyetlen könyve jelent meg franciául, többé soha se akadt a továbbiakra kiadó. *A Pál utcai fiúkat* én fordítottam, Stock adta ki, 25 év kellett hozzá, hogy elfogyjon belőle 4000 példány. Márai *Zendülők*-je itt nagy irodalmi siker volt, ma is raktáron a kiadás fele, nincs senki, aki a további műveire reflektálna. Így volt a *Sárarannyal*, így Zilahy regényeivel. Hogy maga most ezt a rég betonba öntött balvélelmet most mégis áttörte, nagy dolog. Az írása értékét is bizonyító tény.²³

A kitelepítettekről írt, *Utazás az ismeretlenbe* című regénye erősen rövidítve megjelent Párizsban 1959-ben *Voyage dans le bleu* címmel a Flammarion kiadónál, és valamivel teljesebb változatban Londonban és New Yorkban 1960-ban *Journey into the Blue* címmel a Sidgwick & Jackson, illetve a Pantheon Books kiadónál. A német kiadás (*Fahrt in's Blau*, Benziger Verlag, Zürich–Köln) kevésbé,

21 A dreux-i temető jegyzőkönyvei szerint a tizenöt évre megváltásott sírból a lejárát után egy-két évvel „Rohoska Rab Olga 50 ans née Kochanousky” földi maradványait exhumálták, és tömegsírba helyezték.

22 Adorján Andor levele Rab Gusztávnak, Eaubonne, 1958. szeptember 21. PIM, Rab Gusztáv-hagyaték.

23 Adorján Andor levele Rab Gusztávnak, Eaubonne, 1958. április 20. PIM, Rab Gusztáv-hagyaték.

a holland jobban sikerült. Az idegen nyelvű kiadások alapján csak pontatlan képet alkothatunk a magyar eredetiről.

Újabb regényeivel (*Szent Optika; A verebek; Patak rózsája*) több francia kiadónál próbálkozott, de sikertelenül. A *Sabaria, vagy Szent Márton köpenye* című regényt angol fordításban kiadták Londonban 1963 őszén, Gara francia fordításának késlekedése miatt a párizsi kiadás csúszott. Rab 1963. január 4-én hajnalban „szívszélhűdésben” meghalt.²⁴ Temetése január 9-én volt a dreux-i temetőben.²⁵

Hat testvére közül Rohoska Ilona gondozta a hagyatékát, aki a temetésre ugyan nem tudott elmenni, de Danet atya meghívására 1963. szeptember elejétől Dreux-ben tartózkodott hat hétig, és elkezdte rendezni a kéziratokat. 1965 nyarán ismét elutazott Dreux-be, hogy a hagyatékából Magyarországra hozzon némely részeket. A kéziratokból egyet-egyet, köztük a *Sabaria* című regényét, és Rab már megjelent könyveiből egy-egy példányt hazahozott, de azokat a ferihegyi repülőtér vámtisztje elvette tőle, és továbbította a Pénzügyminisztérium illetékes Vámhivatalához. Onnan a politikai rendőrségre, majd a Markó utcai bíróságra kerültek a kéziratok és a könyvek. A bíróság több havi vizsgálat után mindet elkobozta politikai izgatás alapos gyanújával.²⁶

Rab munkásságának második szakasza

A Magyarországról kéziratban magával vitt két regényen kívül hat kisregény tartozik Rab munkásságának eddigi lényegében ismeretlen második szakaszába. A témaválasztásban, az írás folyamatában és a megjelenésben ketten segítik tanácsokkal: a már említett Adorján Andor és François Bourdeau redemptorista szerzetes.

Szinai kódex – Utazás az ismeretlenbe

A regény cselekménye 1951–1952-ben játszódik: az ötvennyolc éves Balázs Ákost, volt abaújkéri birtokost és kormányfőtanácsost kitelepítik budapesti házából Tiszapócsra, ahova csak néhány bútort és a kutyáját viheti magával. Az állandó lakhelyül kijelölt településre mintegy százötven kitelepítettel együtt érkeznek, akik sokféle társadalmi rétegből származnak a Mester utcai iparostól kezdve a Magyar Tudományos Akadémia lepidopterológusán²⁷ és az Afrika-vadászon át egy hercegig. „Bacsóné Boldog Birodalmában” házakban, putrikban, ólakban szállásolják el a családosan vagy egyedül érkezőket. Az orvhalászaton, rózsázáson vagy más büntetlen rajtakapott, kitelepített embereket pénzbírsággal sújtják, és aki nem tud vagy nem hajlandó fizetni, azt a Hortobágyra viszik ledolgozni a büntetést, majd telepesként otthagyják.

24 Nekrológok: BERKI Erzsébet, *Halottaim is itt-ott, egyre többen...*, Irodalmi Újság, 1963/2, 1; *Franciaországi levél Rab Gusztáv haláláról*, Új Ember, 1963/13, 1.

25 A dreux-i temető jegyzőkönyvei szerint a tizenöt évre megváltott sírból a lejárat után egy-két évvel Rab földi maradványait exhumálták és tömegsírbába helyezték.

26 Rohoska Ilona 1969. szeptember 25-én írt feljegyzése. PIM, Rab Gusztáv-hagyaték.

27 Lepkész.

A regény néhány részlete a Rab korábbi műveiből már ismert motívumra épül.²⁸ A főszereplő, Balázs Ákos szerelmi történetének magját Rab megírta a *Mentont ajánlanám* című regényében, majd egy tárcában 1949-ben, *Teréz* címmel.²⁹

Flaubert eszközeiből többet is alkalmazott a regényben, így például a valós és fiktív helységnevek együttes használatát: a valóságban létező Ohat-Pusztakócson szállnak le a vonatról a kitelepítettek, de kijelölt szállásuk, Tiszapócs, kitalált helységnev.

A regény 1957 elején már bizonyosan kész volt, mert kéziratát Rab ekkor elvitte a Magvető kiadóhoz. Nemeskürty István így emlékezett vissza találkozásukra:

... az Új Idők olvasói által kedvelt, hajdan népszerű író: Rab Gusztáv felkeresett a Magvetőnél a kitelepítésekről írott, kiválóan magas színvonalú, saját korábbi életművéhez képest toronymagasan értékesebb regényével. Lelkendezve dicsértem a kéziratot, ámde egyetértettünk a szerzővel abban, hogy ez akkor, 1957 januárjában, kiadhatatlannak tűnik...³⁰

A regény francia és angol változatának elkészüléséről, megjelenéséről és recepciójából számos dokumentum maradt fenn a hagyatékban, főként újságkivágatok és levelek. A regény eredeti címe *Szinai kódex* volt, amelyet Rab a francia kiadás előtt több okból megváltoztatott. A „kék tájak”-ra való szövegbeli utalások adták az ötletet az új címhez. A müncheni Szabad Európa Rádió munkatársának, Bede Istvánnak erről így írt:

A regény címe drámai utazást jelent az ismeretlen, a megsemmisülés, a halál felé: 1951-ben ily módon akarták elpusztítani az úgynevezett „belső ellenséget” Magyarországon. [...] Azok között, akiket utazásra ítélték „kék tájak felé”, ezerszámra voltak üzleteiktől és műhelyeiktől megfosztott kisemberek is, akiktől budapesti otthonaikat is elvették.³¹

Szent Optika

A Mindszenty József bíborosnak ajánlott regény a fiktív kerettörténet szerint egy idős férfi örökösei által egy régi ládában megtalált, 1628-ból származó latin kézirat fordítása. A kézirat szerzője, Bod Máté sárospataki tanár leírja, hogy mi történt vele tíz évvel korábban Kassán 1619 szeptemberében, a harmincéves háború kezdetén, amikor Bethlen Gábor erdélyi fejedelem cseh protestánsokkal szövetséges csapatai lerohanták a várost Rákóczi György generális vezérletével. Bod a generális barátja és bizalmasa, s a Kassán élő Zsófia nevű nénje kérésére megpróbálja protestáns hitre téríteni a három elfogott jezsuita papot, hogy megmentse az életüket. Az ékesszólás és a kontroverz teológia tanára, a *Fides Jesuitarum* szerzője, nem érti Grodecius, Chrysinus és Pongracius tiltakozását. Többszöri

28 Több szereplő Rab korábbi regényeiből már ismert figura: *Mentont ajánlanám*, *Diana társadalma*, *Belvedere*, *Miért, Dániel?*, *Rokonok és ismerősök*, *Éji lepke*.

29 RAB Gusztáv, *Teréz*, Magyar Nemzet, 1949. február 16., 2.

30 NEMESKÜRTY István, *Értékek, minősítések, irodalom*, Alföld, 1991/3, 69.

31 *Rab Gusztáv levele Bede Istvánnak*, Dreux, 1959. július 8. PIM, Rab Gusztáv-hagyaték.

kísérlet után Bod magára hagyja a jezsuitákat, hogy újabb haladékat kérjen, de mire visszaér, a hajdúk megölik őket. Két nap múlva Bod a nénjével megkeresi a sírokat a Királyi Ház udvarán, s a szomszédos kápolnában különös jelenést látnak: a három jezsuita él. Bod ekkor megrendül és egy évre megnémul. Később ismét hadba vonul, és az érsekújvári csatában találkozik Descartes-tal, aki szerint az emberi gondolkodás egyszer biztosan magyarázatot fog találni a rendkívüli jelenségre.

A regény első olvasóiról így emlékszik Rab 1961-ben Békés Gellértnek írt első levelében:

1956 nyarán adtam oda a kéziratot dr. Papp Imrének, tehát a forradalom küszöbén. Csodálatosképpen egyetlen teológiai tévedést sem talált benne és az ő rábeszélésére léptem ki – azóta tudom, hogy nem egészen okos – passzivitásomból. Rábeszélte, hogy egy részletet ajánljak fel közlésre a *Vigiliá*-nak és a kéziratot tovább adta Ijjas Antalnak, az *Új Ember* és a *Vigilia* egyik főmunkatársának. Ijjastól nagyon lelkes levelet kaptam, Papp Imre meghívott mindkettőnkét magához a szemináriumba, ott választott ki egy részletet Ijjas. [...] Ámde október 23. és ami utána következett, mindent felborított. A *Vigilia* nem merté közölni a kiválasztott részletet, a Magvető igazgatóját elcsapták, regényem főlektora és felelős kiadója táviratilag kért, hogy jelenjek meg nála és könyörgött, hogy azonnal vigyem el, sőt tüntessem el a kéziratot, adjak helyette bármi mást cserébe.³²

Egy nap Budapesten

A kisregény tartalma jelenleg csupán az angol és a francia fordításból ismert. Eszerint a Patay család drámája egy évvel a forradalom után, 1957 novemberében játszódik Budapesten az Alkotás utcában. A mindössze néhány órát átfogó cselekmény középpontjában egy család ünnepi készülődése áll az egyik fiú élmunkássá történő „előléptetése” alkalmából. A korábban magas állást betöltő családfő, Patay Szilárd, jelenleg éjjeliőr. A legidősebb fiú, Lehel belépett a Kommunista Pártba, a második fiút, Illést, aki a posta Krisztina körúti központi irodájában dolgozik, kitüntetik. Patayné igyekszik megőrizni a család összetartó erejét. Elvira nevű lányuk boldogságról álmodozik. A legkisebb fiuk, Palkó részt vett az 1956. októberi forradalomban, és attól fél a család, hogy bármelyik pillanatban letartóztathatják, mint oly sok más városmajori fiatal.

A regény kézírata hiányzik a Petőfi Irodalmi Múzeumba került hagyatékból. A mű 1960-ban megjelent franciául a Flammarion, 1962-ben angolul a Sidgwick and Jackson kiadónál. A francia és angol fogadtatását tanúsítja néhány újságkivágat. A regény francia és angol változatának elkészüléséről, megjelenéséről és recepciójából számos dokumentum maradt fenn a hagyatékban, főként újságkivágatok és levelek.

A párizsi gyors

Az 1941-ben megjelent, *Keleti pályaudvar* című regény alaptémáját viszi tovább más szereplőkkel. Három részből áll a regény. Az 1956-os forradalom kitörésének éjszakáján hét ember várja a párizsi gyorsvonattal érkező rokonát a budapesti Keleti pályaudvaron: a néphadsereg egyik nyugalmazott

32 Rab Gusztáv levele Békés Gellértnek, Dreux, 1961. január 16., második levél. PIM, Rab Gusztáv-hagyaték.

tábornoka, egy trafikosnő, egy egyetemista, egy volt báró, egy nyugatra szökött rab személyazonosságát viselő pap, egy költő felesége és egy színésznő apja. A vonat késése miatt megismerkednek egymással és vonatbalesetre gyanakszanak. A párizsi gyors előtt közlekedő, hibás váltóállítás miatt tehervonatba rohant személyvonat után végül megérkezik a párizsi gyors. A harmadik könyv a szereplők sorsát mutatja be a forradalom alatt és után: a tábornok nyugatra szökik; a trafikosnőt a Párizsból megérkezett lányával együtt lelövik a Magyar Rádió Bródy Sándor utcai épületénél; az egyetemista lányt amerikai jegyesével együtt elfogja a titkosrendőrség; a forradalmat Szentendrén átélő báró feleségét eltalálja egy szovjet repesz; a pap aktívan részt vesz a forradalomban, feladja az utolsó kenetet magyar és szovjet harcolóknak, majd nyugatra szökik; a forradalmat dicsőítő verseket író költőt pár hónap múlva halálra ítélik, majd a börtönben felakasztja magát; a színésznő apja a nyugati segítséget hiába várva megtorik a forradalom leverése után.

Patak rózsája

1957 tavaszán az ausztriai Burgenland fővárosában, az eisenstadti kórházban haldoklik egy nyolcvanhat éves magyar férfi, aki a magyar forradalom leverése napján, 1956. november 4-én egyedül vágott neki a határnak a menekültek áradatában. A férfi neves protestáns egyháztörténész, akit egyházellenes megnyilvánulásai miatt a két világháború között eltávolítottak tisztségéből, tagja lett a kommunista pártnak, ellensége a kereszténységnek, s mint szabadgondolkozó hirdeti meggyőződését. A férfit egy tizenöt éves, féllábú magyar kislány, Posta Erzsi, a kórház megtört lakója ápolja. Ő szüleivel együtt menekült el a kommunista rendőrség elől, a vasfüggöny átlépésekor egy akna apját is, anyját is megölte; egyedül ő maradt életben. Az aggastyán egy régi könyvön és egy fogkefén kívül egy csomagot hozott magával keresztfia számára, aki már régebben elhagyta Magyarországot és Svájcban él. Ez a keresztfiú korábban neves festőművész volt, de mivel nem akarta szolgálni a szocialista realizmust, sertések mázslásával kereste a kenyerét a szovjet–magyar határon. A csomagban a fiú titkos naplója van, amelyben leírja, hogyan vesztette el keresztény hitét a keresztapja révén, aki arra tanította, hogy az ember Istent a saját képére teremtette. Naplójában elmondja, miképpen adta el keresztapja Szent Erzsébet „születési jogát” a katolikus Pozsonynak, hogy a protestantizmus fellegvárát, Sárospatakot, megszabadítsák ettől a nyomasztó tehertől. A napló, melynek tartalmát a menekült férfi sem ismeri, egy, a 20. század elején, Patakon lejátszódott történetet is tartalmaz: egy téli napon kinyílik „Szent Erzsébet rózsája” egy évek óta beteg asszony kertjében és a beteg ettől meggyógyul. A város vezetői összefognak, hogy eltüntessék az összes bizonyítékot, amelyek Magyarországi Szent Erzsébet pataki születése mellett szólnak.

Erről a regényéről írta Rab 1961 novemberében Berki Erzsébetnek:

Összes írásaim közt legközelebb áll szívemhez, mert ugyanott születtem, ahol Szent Erzsébet: Patakon azaz Sárospatakon. [...] Három különböző stílus, három különböző hang egybeolvadása a regény.³³

33 Rab Gusztáv levele Berki Erzsébetnek, Dreux, 1961. november 22. PIM, Rab Gusztáv-hagyaték.

Rab Gusztáv 1960 körül – magántulajdon

Sabaria, avagy Szent Márton köpenye

Egy koncepciós per keretében ágyazva jelenik meg Szent Márton élettörténete. IBUSZ kultúrutazás keretében turisták érkeznek Budapestről Szombathelyre, hogy megtekintsék a Romkertben folyó ásások eredményeit. A turisták között van egy fiatal orvos, egy meghurcolt régész és egy katolikus békepap. A Romkert látogatásakor incidens történik: a látogatók mellett helyiek is hallgatják a vezetést és egyikük, egy idős varrónő felkiált, azt állítva, hogy az előkerült leletek nem római emlékek, hanem Szent Mártonra utaló szobrok. A varrónőt és a közelében álló három utast az ÁVH kihallgatósobájába viszik. A varrónő elmeséli a nyomozóknak, hogy Szent Márton többször is beszélt hozzá a varrógépe zakatolásán keresztül. A varrónő elbeszélése, az évek óta nem kóstolt ételek és a megkínzott szombathelyi püspök távolból hallható jajgatása a vallatás során különleges hatással van a jelenlévőkre: a pap meghasonlik önmagával, az orvos tudományos módon próbálja megmagyarázni a varrónő hallucinációit, a régész, aki eddig bízott abban, hogy rehabilitálják, megtörik. Ezután az ávosok kutatni kezdenek: látszólag Szent Márton után, valójában a busz utasai közül a zöldhatáron Ausztriába átszökött személyeket keresik.

A regény ötletét minden valószínűség szerint az 1960–1961-es Szent Márton-év adta. Ennek folyamán Rab elment Tours-ba és meglátogatta a szent sírját, az élményeiről írt beszámolója a *Katolikus Szemlében* jelent meg.³⁴

34 RAB Gusztáv, *A zarándok*, *Katolikus Szemle* 1962/3, 198–204.

A regény recepciójának fontos állomása, hogy az angol fordításnak már a szinopszisa felkeltette az angol televízió figyelmét, ahogy Ignótus Pál feleségének, az angol fordítás egyik készítőjének levelében olvasható:

[Anthony Rhodes] két napja adta be az angol televízióknak a szinopszist a *Sabariából* készítendő televíziós play-nek, amiről már beszélt itteni televíziós emberekkel, akik nagyon érdeklődnek az ügy iránt, mivel nagyon akarnak kelet-európai vasfüggöny mögötti darabokat, amiknek nincsen túlságosan propaganda-jellege, de mégis megmutatják az ottani életet.³⁵

Kleopátra tükre

A regény 1944 késő őszén és 1945 elején játszódik Budapesten, amikor a szovjet hadsereg Budán északról nyomul előre és fokozatosan elfoglalja a városrészt. Főszereplői a Szép Ilonka vendéglősei, valamint az Elmeógyógyintézet orvosai és a kiskapun kijáró néhány kezeltje. Kleopátra tizennyolc éve lakik az intézetben és csak egy kis kézitükörben ismeri fel magát, az összes többi tükörben idegent lát. A fő bonyodalmat egy, az elmeógyógyintézet közelében meggyilkolt német katona okozza, a tettet egymás után minden ott kezelt magára vállalja.

A verebek

A regény a *Szent Optikához* hasonlóan keretes elbeszélés: 1957-ben egy budapesti lakásban elmesélnék egy történetet egy olasz származású asszonyról, Nináról, aki Budapest utcáin kirakatok előtt térdelve fennhangon régi értékeit, bundáját emlegeti. Az asszony korábban a IX. kerületi Mester utcában lakott cipész férjével. A második világháború előtt és alatt ki akarta tiltatni a mindent összepiszkító és az utcában cukrászdát üzemeltető idős asszonyt teljesen tönkretévő verebeket a Mester utcából. Célja érdekében aláírásgyűjtésben fog, s petícióját gyermeke apján, a budai várban lakó gróf Péterházy Sámuel valóságos belső titkos tanácsoson keresztül akarja eljuttatni Horthy-hoz. A háború után az asszony férje, az utca összes iparosához hasonlóan fokozatosan elveszti boltját, és többeket kitelepítenek.

Két befejezetlen regény és a novellák

A hagyatékban található két további regény(kezdemény) kézírata. Az egyik cím nélküli, főszereplője Szilva kisasszony: negyvenkét lapnyi gépirat, három lapnyi feljegyzés és egy megkezdett tartalmi összefoglaló van meg belőle. A másik regénynek sincs címe: a száztizenhét lapnyi gépirat első részének címe *A szökevény* (1950), *A skót matróz naplója* (1951) című második részből harminc lap készült el. Feltehetően ezeken dolgozhatott Rab a halála előtti hónapokban.

35 Ignótus Pálné Mátay Florence levele Rab Gusztávnak, London, 1962. november 23. PIM, Rab Gusztáv-hagyaték.

Rab több elbeszélést írt, amelyekben saját életéből merített eseményeket dolgozott fel. Főszereplői több regényben is megjelennek. A *Nina* című novella címadója *A verebek* című regényben is főszereplő. Az *Álláspontjaim* és a *Falstaff* című novella az 1950-es évek első felében a Duna-Tisza közén és a Tiszántúlon szerzett emlékek feldolgozása. Falstaff a *Sabaria* című regény egyik főszereplője.

A csatorna építéséhez szükséges földmérésekhez Rab kitelepített nőket és férfiakat vett fel munkásnak. Ignotus Pálnak így írt erről az időszakról 1960-ban:

Harta, Akasztó, Kunszentmiklós, Bugyi, Sári, Nádudvar, Hajdúböszörmény, Dedóhát, Pródi-pusztá, Hortobágy, Polgár, Tiszadugylaháza, Tiszacsege... és még egy sereg tanya, falu, rombadólt urasági kastély voltak állomásai életemnek. Mai szemmel és mai helyzetemből tekintve, jól jártam. Sokkal rosszabbul is történhetett volna! [...] a Senkiföldjén mértem a földet, kevés tudással és gyakorlat-tal, mert akkor még nem végeztem el sem az első-, sem a felsőfokú geodéziai tanfolyamot, kezdő földmérőcske voltam...³⁶

Berki Erzsébetnek pedig így vallott a földmérő munkája közben megismert és az írásaiban megörökített emberekről:

Az én alakjaim javarészt Polgáron (népszerűen Tiszapolgáron) voltak, a falu, amelyet leírtam, legalább is az, de a típusok a legkülönbözőbb helyekről verődtek össze. Én 1952–53-ban földet mértem Polgáron, állásom kockázatásával alkalmaztam munkára regényhőseimet.³⁷

Összegzés

Rab Gusztáv itt röviden bemutatott regényeinek nyugat-európai sikerét részben aktualitásuk magyarázza, a nagyközönség fokozott érdeklődése a vasfüggönyön túli valóság iránt. Elsődleges és másodlagos történeti források, irodalmi elbeszélésekből és napihírekből merített motívumok, valamint személyesen átélt történések együtteséből formálta meg Rab az alakjait, helyszíneit és a cselekményt. Témaválasztásában nagy szerepet játszott a közönség igényének kielégítése; fő célja a közelmúlt történéseit szórakoztató, ugyanakkor reflexióra ösztönző formában feldolgozó cselekményvezetés mély lélekábrázolással. Az itt elsőként közölt novellák Rab munkássága második szakaszának darabjai.

Rab Franciaországban is magyarul írta regényeit, de tudatosan szem előtt tartotta a külföldi olvasókat, ami megmutatkozik a magyar kultúrára vonatkozó tárgyi magyarázatokban. Tematikájuk szerint a műveket nem lehet egyértelműen kettéválasztani a történelmi és a vallási tárgyú regények csoportjára, mert a történelmi tárgyú regényekben is megjelennek vallási kérdések és fordítva, a látszólag kizárólag vallási témájú regényekben is jelen vannak az aktuális történelmi/politikai események. Munkásságának 1950–1963 közötti második szakasza nem a könnyed szerelmi, lélektani lektűrök időszaka, hanem olyan új alkotói periódus, melyben egy személyes sors, egy sajátos történelmi helyzet, majd az emigrációs léttapasztalat sűrűsödik és objektíválódik a művekben.

36 Rab Gusztáv levele Ignotus Pálnak, Dreux, 1960. december 8. PIM, Rab Gusztáv-hagyaték.

37 Rab Gusztáv levele Berki Erzsébetnek, Dreux, 1961. augusztus 26. PIM, Rab Gusztáv-hagyaték.